

Református terítő unitárius közegben – Bethlen Kata 1735-ös olthévízi textíliájának felekezeti jelentősége²

Módszertani bevezető

A nőkre irányuló kutatásokban központi szerepet kapott a textíliák, valamint egyéb kézimunkák készítése mint az önreprezentáció kiemelt formája, amelynek segítségével a nők nem csupán kifejezik magukat, hanem e tevékenységek során konstruálják meg identitásukat.³ Ez a kutatási irány – a megfelelő módosításokkal, a helyi viszonyok figyelembevételével – alkalmazhatónak és eredményesnek látszik a magyar nemesasszonyok esetében is. Éppen ezért Bethlen Kata írásait (önéletrírás, imádságok, levelek, végrendeletek, vallástételek), egyházalapító és -támogató tevékenységét, iskolapártolását, könyvtáralapítását, orvoslását indokolt együtt értelmezni. Jelen tanulmány keretei között természetesen nem vállalkozhatunk a teljes körű vizsgálatra, ezért esettanulmányként a szövegek és szövetek összefüggésére koncentrálna a patróna egyetlen fonalas munkáját, az 1735-ben az olthévízi református eklézsiának adományozott receabroszt vizsgáljuk meg alaposabban – a korabeli források, egyháztörténetek, valamint Bethlen Kata egyes szövegeinek kontextusában.

Olthévíz a 18. században az unitárius és református felekezetek közötti küzdelem egyik fontos tere is volt, ahol külön konfesszionális jelentőséget is sejtünk e darab elkészítése és felajánlása mögött. Ezt a gyanút főként a korabeli források alapján fogalmazhatjuk meg, hiszen ezek a szövegek úgy láttatják a falut,

¹ GESZTELYI Hermina (1990) a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének végzett hallgatója, jelenleg a Magyar és Összehasonlító Irodalom Doktori Iskola doktorandusza, témája a kora újkori női műveltség és ennek különböző mediális hordozói.

² A Reformáció Emlékbizottság nevében az Emberi Erőforrások Minisztériumának EGYH-REB-15-KUT-0019 azonosítószámú pályázata támogatta az Erdélyi Unitárius Egyház Központi Gyűjtőlevéltárában végzett munkát. Külön köszönöm Molnár Lehelnek a levéltári kutatásban nyújtott segítséget.

³ Susan FRYE, *Pens and Needles: Women's Textualities in Early Modern England*, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2010; Rozsika PARKER, *The Subversive Stitch – Embroidery and the Making of the Feminine*, London, I. B. Tauris, 2010.

mint ahol minden megmozdulásnak felekezeti tétje van. Egyfelől az Erdélyi Unitárius Egyház Központi Gyűjtőlevéltárában található egyháztörténet-írás harmadik kötete jelent támpontot,⁴ amely részletesen ismerteti az olthévízi helyzetet Bethlen Kata és Teleki József idején. A református nézőpontot a gyülekezeti napló, vagyis a *Iubar Solis Iustitiae* című munka⁵ mellett Bethlen Kata és Bod Péter önéletírásai, valamint Bod egyháztörténeti munkái örökítették meg.⁶ A vizsgálni

⁴ KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, KOZMA Mihály, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története III/A*, ford. MÁRKOS Albert. Kézirat. Lelőhelye az Erdélyi Unitárius Egyház Központi Gyűjtőlevéltárában. Szintén itt található meg a latin nyelvű eredeti is *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanica, Tom. III* címen. (Mindkettő jelzet nélkül.) Az olthévízi unitárius lelkész elbeszélésében ismerteti a kézirat a helyi eseményeket: *Következik a hévízi pap elbeszélése, mely itt-ott össze van vonva, de sehohsem a történeti igazság meghamisításával.* A fejezet fejlécében ezt olvashatjuk: *A hévízi unitárius eklézsia üldözése.* Azonos címmel megtalálható Márkos 1940-es évekbeli fordításának kézírata az Olthévízi Unitárius Egyház Levéltárában is, erre Veres László hivatkozik. VERES László, *Bod Péter olthévízi élete és szolgálata (1743–1749) = Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter (1712–1769) korában. A nagyenyedi és magyarigeni „Bod Péter háromszáz éve” konferencia (2012. május 2–3.) tanulmánykötete*, szerk. GUDOR Botond, KURUCZ György, SEPSI Enikő, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, 2012 (Károli Könyvek), 153. Ezt a szöveget személyesen még nem volt alkalmam megvizsgálni. Ilkei Ildikó tanulmányából az derül ki, hogy a hévízi unitárius lelkész naplója jelenti az egyháztörténet harmadik kötetében az említett rész forrását, ám arra vonatkozó adatot egyelőre nem találtam (s ezt, kérdésemre, maga a szerző sem tudta megerősíteni), hogy valóban létezik ez a napló, és hogy tényleg ennek alapján készült volna az egyháztörténeti munka. ILKEI Ildikó, *Bethlen Kata térítése = Emlékezet és devóció a magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2007, 367–371.

⁵ A *Iubar Solis Iustitiae* – *Az igazság napjának fénye* című kéziratot mű, mely az Olthévízi Református Egyházközség tulajdona. A naplót Olthévíz első református lelkésze, Vásárhelyi János 1727-ben kezdte vezetni, s a soron következő lelkészek is folyamatosan feljegyezték a fontosabb gyülekezeti eseményeket. A továbbiakban: *Iubar*. (A kéziratot Sylvester Aba református lelkésznek köszönhetően tanulmányozhattam Olthévízen.) – A kézirat első ismertetése: MARKOS András, *Árva Bethlen Kata ajándékkönyvei*, Könyvtári Szemle, 1972/1, 23–29. A *Iubar* eddigi kutatásáról ld. FAZAKAS Gergely Tamás, *Egy levéltáros hagyatéka: Markos András alig ismert kutatásai Árva Bethlen Katáról, Bod Péterről és Málnási Lászlóról = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”: Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015, 318, 321.

⁶ BOD Péter, *Önéletírás* = B. P., *Magyar Athenas*, vál., s. a. r., utószó TORDA István, Bp., Magvető, 1982, 9–79., Uő, *Szent Írás' értelmére vezelő magyar leksikon*, Kolozsvár, 1746. <http://mek.oszk.hu/09100/09122/09122.pdf> (letöltve: 2016. január 10.), Uő, *A Szent Bibliának Históriaja*, Szeben, 1748. http://mek.oszk.hu/01800/01852/html/pages/hub1_279990_bodp_sztbiblhist_0000.htm (letöltve: 2016. január 10.), Uő, *Szent Hilárius*, Szeben, 1760. http://mek.oszk.hu/01800/01853/html/pages/hub1_123076_bodp_szt_hilarius_

kívánt abroszról már jelent meg egy kérdéseket és hipotéziseket megfogalmazó előtanulmány,⁷ amelyre jelen szövegben támaszkodunk.

A református és unitárius nézőpont a forrásokban

Bethlen Kata és Teleki József 1722-ben házasságkötésük után költöztek a Bethlen-család olthévízi kastélyába.⁸ A falu a 16. századtól kezdve unitárius volt,⁹ a templom is hozzájuk tartozott. 1725-ben Bethlen Kata és férje református gyülekezetet és iskolát alapítottak, amely 1727-től állandó lelkésszel működött. Inentől minden, a református egyházat érintő eseményről a *Iubar* tudósít. 1748-ban kezdtek a fatemplom helyére kőből az Úrnak házat építeni: „Ezen esztendőben [1748], júliusnak 26-ik napján, az én Jóistenemnek segedelméből és méltóztatásából kezdettem Hévízen házat építtetni az Úrnak tiszteletére; mely lenne imádságnak háza; mely annak előtte ugyanazon helyen fából volt. Ezen nagy indulattal munkálódtatván, rakását végezték el Jóistenem kegyelmességéből azon esztendőben augusztusnak 21-ik napján.”¹⁰ Az építkezésről az unitárius pap így tudósított: „Közben a reformátusoknak imaházat építenek, mert addig

0000.htm (letöltve: 2016. január 10.), Uő, *Historia unitariorum in Transylvania, inde a prima illorum origine ad recentiora usque tempora ex monumentis authenticis concinnata. Ex msspto auctoris nunc primum edita.* (intr. et ed. Josephus Soofalvi), Lugduni Batavorum, 1776., Uő, *Az Isten vitézkező anyaszentegyháza állapotjának, és világ kezdetétől fogva a jelen való időig sokféle változásának rövid historiája. Melly az isten magyar népének hasznára egyben szedegettetett, és a dolgok nagyobb megvilágosíttatásáért, a világ négy fő mappáival ki adatott*, Bázél, 1777.

⁷ GESZTELYI Hermina, *Térítő terítő? – Bethlen Kata úrasztali abrosza az unitárius Olthévízen = Szöveg, hordozó, közösség – Olvasóközönség és közösségi olvasmányok a régi magyar irodalomban*, szerk. GESZTELYI Hermina, GÖRÖG Dániel, MARÓTHY Szilvia, Bp., reciti, 2016 (Fiatalok Konferenciája, 2015), 33–41.

⁸ Az olthévízi udvarházat és birtokokat Bethlen Kata apja halála után, az 1716-os birtokfelosztáskor örökölte, ám a terület anyjának apai, református ágán került a család tulajdonába. 1667-ben kapta Nagy Tamás I. Apafi Mihálytól az eredetileg Sükösd György birtokában lévő Olthévizt. BICSOK Zoltán, *A bethleni Bethlenek birtokmegosztó levele 1716-ból*, Korunk, 2002. december. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2002&honap=12&ci kk=7084> (letöltve: 2016. április 13.). Ezzel kapcsolatban olvashatjuk Kelemennél, hogy Sükösd György birtokait – köztük Olthévizt – a Bethlen, Wesselényi, Petki és Szalánczy családok örökölték. KELEMEN Lajos, *Nagyteremi Sükösd György síremléke* = K. L., *Művészettörténeti tanulmányok*, I, Bukarest, Kriterion, 1977, 173.

⁹ Vö. „A közés is, egy szegény özvegyasszony kivételével szintiszta unitárius volt.” KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI, KOZMA, *i. m.*, 166r.

¹⁰ Ehhez lásd: BETHLEN Kata *Önéletírása = Magyar emlékirók 16–18. század*, vál., kiad., jegyz. BITSKEY István, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Magyar Remekírók), 836–837.

az udvarban, vagy a pap házában folyt le az istentisztelet. Meghívják néhány előkelőséget egy bizonyos ünnepnapra, mintegy az imaház fölszentelésére.¹¹ A templom első lelkésze az 1743-tól Olthévízen szolgálatot teljesítő Bod Péter lett.

Az olthévízi felekezetváltásokat ellentétesen mutatja be a két konfesszióhoz köthető forráscsoport, kisajátítva az üdvözülés egyedüli lehetőségét.¹² Apologeitikus szándék sejlik fel mindkét részről az áldozat-narratíva alkalmazásában, valamint annak újbóli hangsúlyozásában, hogy a reformátusok Istentől valónak és erőszakmentesnek láttatnak minden áttér(ít)ést, míg az unitáriusok a kegyetlen módszerekre hivatkoznak. Mindkét felekezet a lehető legellenszenvesebbnek állítja be a másik oldal papját, akinek gaztetteit hosszan taglalja, magyarázatot adva ezzel is a felekezetváltások nagy számára – hiszen míg a *Iubar* szerint az unitárius pap elrettentő viselkedése a református egyházhoz vezet a híveket, addig az unitárius egyháztörténet szerint a református lelkész fortélyaival is ráveszi a naiv lelkeket a hitehagyásra. Református oldalról így emlékezett meg erről Vásárhelyi: „Illyen nyomoruságos időben, illyen Szent, de az időnek ellenkezésére nézve tsudálatos munkára méltóztatott titeket az Isten Méltóságos Úr és istenfélő Méltóságos Aszszony [azaz Teleki József és Bethlen Kata], midön megengedte azt ö Felsége, hogy a' bódogtalan időben is rontanátok az Antichristus titkos testét, és azokból kik tagadják a' JÉSUSt ama' Christusnak lenni János Apostol első Lev. 2 resz. 22. Isten ditsőségére a' JÉBUS Christus igaz esmérete által uj sereget szedegetnétek [...]”; „hinni kezdék a' Jésust ama' Christus-nak lenni, ki az élő Istennek természet szerint és öröktölfogván való Fia.”¹³ A megtérések református narratívája Bethlen Kata, valamint Bod Péter önéletírásaiban is az előbbi idézethez hasonlóan képződött meg.¹⁴

¹¹ KÉNOSI, UZONI, KOZMA, *i. m.*, 180r.

¹² A *Iubar* szerint a következők hangzottak el az unitárius pap szájából: „Jobb lett volna, ha malomkővet kötött volna a nyakára aki kálvinistává lett, és a vízbe ugrott volna, mert egy kálvinista sem idvezült soha.” Bethlen Katának a hívek üdvözüléseért végzett munkájáról pedig így emlékezik meg: „de ugyan tsak mások felett való lelki örömet engedett ö Felsége Nagyságodnak midön arra méltóztatta Nagyságodat hogy ne mulandóságnak fiait és leányit neveljen, hanem szüljön és neveljen bódog örökévalóságnak tselédit az idvességre. Melly nagyobb ditsekedésére lehet Nagyságodnak mint a' kinek napjai nagy világi bódogságban múlnak el; mert Dániel Prófétaként: A' kik sokakat az igaságra visznek, félnenek miként a' tsillagok örökön és öröké.” *Iubar*, 61, 76.

¹³ *Iubar*, A2v–A3r.

¹⁴ BETHLEN, *i. m.*, 763–764. Bodnál a megtérésekről ezt olvashatjuk: „Hévíz község lakóinak nagyobb része a szentháromság-ellenes vallásról a helvét hitvallásra tért.” BOD, *Önéletírás*, *i. m.*, 34. Noha Bod a többség áttéréséről tudósít, Olthévízen a reformátusok száma nem haladta meg az unitáriusokét Bethlen Kata idején.

A Kénosi–Uzoni–Kozma-féle unitárius egyháztörténet harmadik kötetének tudósításában egészen más megvilágításba kerülnek az események: „Egy ideig most özvegységben élt az asszony, később azonban hozzáment gr. Teleki Józsefhez. Ahogy ez lábát betette a hévízi birtokba, mindjárt kezdett megzavarodni az eklézsia békés nyugalma. Azelőtt a jó békességet senki nem háborgatta.”¹⁵ „Mert, amint mondtuk, kezdeményező a feleség volt, de a fáklyát a férj dobta be, azután az asszony eljárásába beleegyezett, azon szemet hunyt és munkatársául szegődött. Különösen mikor látta, hogy egy pár áttérés történt, minden követ megmozgatott, hogy azok számát növelje. Ezért elnázta mindazt a bosszantást és szemtelenséget, amit tisztartója követett el, ki urában bízott s neki mindenképpen tetszeni akart. [...] Így aztán közös terv és eljárás alapján csupán arra az egyre törekedtek, hogy az unitáriusok száma apadjon, s a hívek számbavétele alapján a templomot elvehessék. E cél elérésére elkövettek mindent, amit csak emésztő kapzsiságuk diktált.”¹⁶ A tét tehát a templom birtoklása volt, amely a *pars maior* elve alapján a többségi felekezet birtokába kellett, hogy kerüljön.

A Bethlen-családban nem volt előzmény nélküli a *pars maior* elv alapján létrehozott református eklézsia, hiszen Bethlen Kata apai nagyapja, Bethlen János az unitáriusok templomát és iskoláját elvéve hozta létre a nagyteremi református egyházközséget, amelyet a család többszöri adományozás során látott el templomi felszereléssel.¹⁷ A Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet második kötete szerint viszont Bethlen János is azok közé tartozott, akik a hivatalviselés miatt tértek át az unitáriusról a szentháromsághitre, ezután pedig nemcsak Teremi, hanem Udvarhely- és Marosszék, Erdőszentgyörgy, Kőrispatak, Bözöd, Kis- és Nagysolymos, Szenterzsébet és Muzsna lakóit is a „legválogatottabb kínzásokkal gyötörte, míg nem valamelyes kálvinista eklézsiát sikerült itt alapítani ennek a véres kezű üldözőnek. Ezt a hóhérolást nemcsak itt gyakorolta, hanem mindenütt, ahol jószágain unitáriusokat talált, s amely eklézsiába hivatalos hatalma révén csak

¹⁵ KÉNOSI, UZONI, KOZMA, *i. m.*, 160r.

¹⁶ KÉNOSI, UZONI, KOZMA, *i. m.*, 167v–168r. Az erőszakos térítés eszközeinek részletes bemutatásához lásd Ilkei Ildikó tanulmányát: ILKEI Ildikó, *Bethlen Kata térítése = Emlékezet és devóció a magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2007, 367–371.

¹⁷ *A történelmi Küküllői egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere*, IV., szerk., s. a. r., bev., jegy. BUZOGÁNY Dezső, KOVÁCS Mária Márta, ŐSZ Sándor Előd, TÓTH Levente, tanulmányok HORVÁTH Iringó, SIPOS Dávid, Kolozsvár, Koinónia, 2012 (*Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania*, 1), 616.

beférközhetett.”¹⁸ A család térítő, egyháztámogató tevékenysége mögött így többször is felsejlik a neofita túlkapás gyanúja. Ezzel kapcsolatban Uzoniék így fogalmaztak: „s a frissen áttértekhez hasonlóan hitének kemény és erőszakos védelmezője és terjesztője volt.”¹⁹ Az unitárius egyháztörténet harmadik kötetének értelmezésében Bod összekapcsolja Bethlen Kata térítéseit a családi előzménnyel, ezt az oksági kapcsolatot azonban Kénosiék elvitatják – noha utána hosszan Bethlen János (fentebb idézett) teremi térítését ismertetik: „Azt írja [Bod] továbbá ugyanitt, hogy a grófné csak szülei nyomdokain járt, *kik Isten kezével, az apostoloktól vett és használt módszerrel és eszközökkel másutt is, így Rákoson és Tere-miben, eklézsziákat alapítottak*. Ha szülő nevezeten az apát és anyát érti, hát biz’ ezek semmi effélét nem cselekedtenek.”²⁰

Bethlen Katánál anyai oldalról is unitárius felmenőkkel számolhatunk, hiszen édesanyja, Nagy Borbála csak házassága után lett református.²¹ Az unitárius egyháztörténet külön megemlíti, hogy Bethlen Kata anyai nagynénje, Nagy Klára azon állhatatos hívek közé tartozott, akit még férje, Bethlen Elek kálvinista hitre térése sem tudott eltántorítani, és élete végéig megmaradt unitáriusnak.²² Több áttérést is politikai indíttatással magyaráznak Uzoniék, hiszen reformátusként egyenesebb volt az út a vezető tisztségekig, amit az is alátámaszt, hogy 1730 után a Guberniumnak egyetlen unitárius tagja sem maradt.²³

Ám Olthévízen minden erőfeszítés ellenére sem kerültek többségbe a reformátusok, az unitárius lelkész nyomán így maradt fenn ennek története: „Mint-hogy tehát a grófné asszony, Bethlen Kata, célját el nem érhetette, s nem volt remé-nye arra, hogy a reformátusok számban fölülmúlják az unitáriusokat, holott ez az egy volt legfőbb törekvése, azok szerint, akik hallották, ilyen szókra fakadt: Isten engem sok szomorúsággal és fájdalommal látogatott meg; legjobban mégis

¹⁸ KÉNOSI TŐZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, I., ford. MÁRKOS Albert, bev. BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 4/1), 111.

¹⁹ *Uo.*, 772.

²⁰ KÉNOSI, UZONI, KOZMA, *i. m.*, 167r. (Kiemelés tőlem: G. H.)

²¹ KÉNOSI TŐZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, II., ford. MÁRKOS Albert, bev. BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2009 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 4/2.), 568.

²² *Uo.*, 568.

²³ BALÁZS Mihály, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története keletkezése és forrásai* = KÉNOSI, UZONI, I., *i. m.*, XV.

azt fájjalom, hogy a hévízieket a sötétségből nem hozhattam világosságra.”²⁴ A reformátusok számbeli hátrányát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a templom az unitáriusoké maradt, ezért Bethlen Kata 1748-ban nekilátott egy új református kőtemplom építésének, amelynek majd egy éven keresztül tartó munkálatairól *Önéletírásában* és imádságaiban is megemlékezik. A *Védelmező erős Pais* VII. imádságában felbukkan a hévízi eklézsiaért való könyörgés, illetve a XV. imádságot teljesen ennek szenteli.²⁵ Az *Önéletírásban* olvasható *Háláadó könyörgésben*²⁶ pedig megismétlődik a *Védelmező erős Pais* említett imája.

Az 1735-ben adományozott olthévízi abrosz

A *Iubar* bejegyzései szerint Bethlen Kata 1727-ben adományozott először az olthévízi református templomnak – ebből az évből származik az *Önéletírás* egyetlen, fonalas munkák készítésére vonatkozó részlete is.²⁷ Ettől az évtől állandóvá vált az eklézsia ellátása, főként textíliákat, ötvösmunkákat és könyveket örökít meg a *Iubar*. 1733 és 1735 között minden évből tudunk Olthévízre készült adományról. A patróna 1735-ös ajándékozása alkalmával került a templomba az az úrasztali abrosz, amelynek jelentőségét igyekszünk megmutatni az ismertetett előzmények fényében. A terítő leírása így szerepel a *Iubarban*: „Egy abroszt, melyben vagyon tizenkét patyolatból való táblák közzé elegyítettett karmasin szín selyemből kötött fejer tzérnával töltött retzéből álló, háрма bárányt tize egy egy fejú sast mutató, tizen három tábla mindenik magában, e két betűt viselvén B. K. és egészszen környül vétetvén karmasin szín selyemből fejer tzérnával kötött tsipkével.”²⁸ Ezt a terítőt egyrészt az teszi különösen érdekessé, hogy nem csupán leírásból ismert, jeles alkalmakkor ma is használják. Másrészt pedig a szakirodalmat, a magyarországi és erdélyi gyűjtéseket, valamint a mintakönyveket átnézve ritkán találkozunk hasonló mintavilággal, nem tűnik tipikusnak.²⁹

²⁴ KÉNOSI, UZONI, KOZMA, *i. m.*, 181v.

²⁵ BETHLEN Kata, *Védelmező erős Pais*, 1751, §61r–§67r. <http://mek.oszk.hu/07500/07590/07590.pdf> (letöltve 2016. január 9.)

²⁶ BETHLEN Kata *Önéletírása...*, *i. m.*, 845.

²⁷ *Iubar*, 77; BETHLEN Kata *Önéletírása...*, *i. m.*, 764.

²⁸ *Iubar*, 87–89.

²⁹ Ehhez ld. PALOTAY Gertrúd, *A debreceni református egyház régi terítői*, Debreceni Szemle, 1936, 84–94.; *A történelmi Kükiüllői egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere*, I–IV., szerk., s. a. r., bev., jegy. BUZOGÁNY Dezső, KOVÁCS Mária Márta, ŐSZ Sándor Előd, TÓTH Levente, tanulmányok HORVÁTH Iringó, SIPOS Dávid, Kolozsvar, Koinónia, 2008–2012 (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania, 1/1–1/4); a Magyar Református Egyházak Javainak Tára sorozatban megjelent köteteket P. Szalay Emőke szerkesz-

Ahogy a leírásból is kiderül, 12 fehér patyolat rész – amelyeken nincs hímzés – és 13 recetechnikával készült tábla váltja egymást, összesen 25 négyzetből áll tehát az abrosz. A receptablák vörös színűek, rajtuk látható fehér cérnával kihímezve a zászlós bárány és az evangélisták szimbólumai, mindegyiken szerepel a BK monogram is.³⁰ Noha a *Iubar* nem részletezi az ábrázolás ismertetését, megfontolandó, hogy Lukács és Máté jelképe kétszer van kihímezve, míg a sas és az oroslán négyszer. A textília ikonográfiája alapján feltételezhető, hogy Bethlen Kata liturgikus térbe szánta adományát. Pusztán a minta alapján nehéz lenne felekezethez kötni az abroszt, hiszen a gyülekezetek felszerelési tárgyainak összegyűjtése és feldolgozása egyelőre nem tart ott, hogy biztonsággal nyilatkozhatnánk az unitáriusok szín- és szimbólumhasználatáról.³¹ A hasonló mintavilággal rendelkező terítők mind református adományozóktól kerültek a templomokba, de csak ez alapján még túlzás volna azt gondolni, hogy kifejezetten e felekezethez köthető az evangélisták ábrázolása – különösen az unitáriusok templomi felsze-

tésében; valamint az általam áttekintett kora újkori mintakönyveket. GESZTELYI Hermina, *A női vallásosság lehetőségei és elvárt formái a hímzés- és mintakönyvek ajánlásai alapján a kora újkorban = A nők és a régi magyarországi vallásosság*, Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015 (Lelkiségtörténeti tanulmányok, 10), 125–137. Palotay úgy fogalmaz, hogy a „recekockáknak biblikus alakokkal, jelenetekkel, szimbólumokkal való kivarrására ugyancsak olasz földön bőven találunk példát”. Ez a kijelentés azt sugallja, hogy a Bethlen Kata abroszán látható mintavilág több területen is gyakori, ám speciálisan az evangélisták ábrázolására, ikonográfiai hagyományára nézve ez nem érvényes. PALOTAY Gertrúd, *Árva Bethlen Kata fonalas munkái*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1940 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 117), 16.

³⁰ Bethlen Kata szövegeit és templomi adományait Árva Bethlen Kataként szignálta második férje, Teleki József halála után. Ezt az abroszt özvegye idején adományozta, mégis a B. K. monogram látható rajta. Palotay Gertrúd abban látja ennek magyarázatát, hogy a textíliát Bethlen Kata még férje halála előtt készítette, ám az adományozásra csak később került sor. PALOTAY, *Árva Bethlen...*, i. m., 15.

³¹ Kivételt jelentenek Kelemen Lajos kutatásai, ám az általa feldolgozott inventáriumok is csak elvéve örökítették meg a textíliák mintáját – ami persze abból is fakadhat, hogy valóban minimálisan díszítettek ezek a darabok. Ezen kívül Gönczöl Andrea foglalkozott az unitáriusok képekhez való viszonyával, ám ennek inkább a szövegekben megjelenő teológiai, dogmatikai érveit vizsgálta, nem a templombelső képi világát. KELEMEN Lajos, *Művészettörténeti tanulmányok*, I–II., Bukarest, Kriterion, 1977–1984; GÖNCZÖL Andrea, *Egy 18. századi unitárius dialógus a képek imádásáról*, *KerMagv*, 2(2013), 295–311; UŐ, *A védekezés retorikája. Szövegszervező eljárások unitárius vitairatokban a 18. század derekán (Doktori értekezés)*, Szeged, SZTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2014. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2161/1/DOKTORI%20DISSZERTACIO.pdf> (letöltve: 2016. április 7.)

reléseire vonatkozó ismeretek már említett hiányossága miatt.³² A textíliák szín- és mintavilága szintén komoly támpontot jelenthet az értelmezésben, ennek lehetőségeiről a már hivatkozott előtanulmányban részletesebben is szoltunk.³³

A Bethlen Kata abroszán is alkalmazott recetechnika mindenekelőtt a kereskedelem kultúrtranszfer hatásának köszönhetően terjedt el, és különösen a 16–17. században készültek nagy számban recehímzések, amelyeknek elsődleges központját a főúri udvarok jelentették. Ebből adódóan a főúri recemunkák (többek között a Lorántffy Zsuzsanna és Bethlen Kata műhelyében készültek) jól dokumentáltnak tekinthetők,³⁴ ennek eredményeképpen pedig egy társadalmi réteg textilkészítésére vonatkozóan relatív biztonsággal fogalmazhatunk meg kijelentéseket. Rangjukból, társadalmi helyzetükből fakadóan a nemes és főúri asszonyok templomi adományait külön becsben tartották – ez is mutatja e textíliák reprezentációs értékét –, emiatt pedig még az igen jelentős egyházi anyagon belül is nagy számban vannak jelen a felsőbb társadalmi réteg képviselői. Mindez arra is lehetőséget biztosít, hogy Bethlen Kata 1735-ös abroszát a kora újkor női adományozóinak kontextusában is értékeljük.

Az Agnus Dei látható a középső recetáblán, Bod Péter lexikonja alapján ez nemcsak Krisztus-szimbólum, hanem a szelíd, jámbor, istenfélő embert is jelképezi.³⁵ A textíliák mintáját illetően elkülöníthető két nagy csoport: a világi és egyházi célra szánt fonalas munkák – még ha a protestánsok esetében ez a kettő nem is válik el élesen a liturgikus megkötések hiányában. A keresztény szimbolikának legkedveltebb motívumai között szerepel az Agnus Dei,³⁶ amelynek megjelenése az abroszon tehát összhangban van a korszak mintahasználatával. A zászlós bárány körül azonban az evangélisták jelképeit láthatjuk, amelyek vi-

³² Magyarázatot adhat erre az is, hogy az unitárius egyházközségek egyházi felszereléseinek alapját a korábban a római katolikus liturgiánál használt tárgyak jelentették, így kevésbé tudott kialakulni és érvényesülni egy sajátosan unitárius színhasználat, mintavilág. KELEMEN, *i. m.*, I, 268.

³³ GESZTELYI, *Térítő terítő?...*, 37–38.

³⁴ LACKNER MÓNIKA, *Vászonhímzések = Legendás lények, varázslatos virágok*, szerk. FEJŐS ZOLTÁN, Bp., Néprajzi Múzeum, 2008, 241, 244.

³⁵ TAKÁCS BÉLA, *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*, Bp., Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, 1986, 48–57. Mint az istenfélő ember jelképét Bod Péter *Lexiconja* alapján idézi Takács. „A' Bárány ábrázolja I. A' KRISTUST, mint-hogy minden napon nevezetesen pedig Husvétban meg-áldoztatott. [...] II. A' szelíd jámbor természetű Isten-félő Embert.” BOD, *Szent Irás' értelmére...*, *i. m.*, 16. <http://mek.oszk.hu/09100/09122/09122.pdf> (letöltve 2017. július 17.)

³⁶ LACKNER MÓNIKA, *Takácsszöttek: „aki ki akarja szűnyí jól nyíssa az szemét” = Legendás lények, varázslatos virágok*, szerk. FEJŐS ZOLTÁN, Bp., Néprajzi Múzeum, 2008, 95.

szont egyáltalán nem tekinthetők népszerű, elterjedt díszítményeknek. Azért is szembeötlő a jelenség, mert a 18. századra már kialakultak azok az ikonográfiai típusok, amelyek mintagyűjtemények útján hagyományozódtak, ám a bőséges protestáns egyházi anyagban csak elvétve találkozunk az evangélisták ábrázolásával.

Jelenlegi ismereteink alapján az evangélisták szimbólumai magyar viszonylatban egyértelműen Bethlen Katához köthetők, bár más adományozóktól ismert textíliákon is megjelennek. Takács Béla három abroszt említ, amelyből kettő Bethlen Kata nevéhez köthető.³⁷ Elsőként Lorántffy Zsuzsanna kassai adományát ismerjük az 1650-es évekből, ezen az evangélisták a terítő négy sarkában láthatók, középen itt is az Agnus Dei jelenik meg. 1735-ös adományán kívül Bethlen Kata 1743-ban Debrecennek is ajándékozott egy abroszt,³⁸ amely – szakszerűtlen restaurálása előtt – ugyanolyan volt, mint az olthévízi abrosz. Ezekon kívül ismerjük még Barkóczy Mária 1665-ös kassai adományának fennmaradt darabját, amelyen a Bethlen Katánál is többször előforduló ikonográfiai típusnak megfelelően szerepel a sas.³⁹ A patróna küküllői, gyulafehérvári, magyarkirályfalvi⁴⁰ és zabolai adományain a már ismertetett módon, a receptáb-

³⁷ TAKÁCS, *i. m.*, 49.

³⁸ 1743-ban Bethlen Kata egy keszkenőt, egy ezüst tányért, egy belül aranyozott ezüst cápás poharat, valamint egy ezüst talpas kelyhet adományozott Debrecennek. A készítés évszáma az adományokon látható 1741-es dátum. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1743. évi debreceni városi jkv. 125. I. 426–427; *A Magyar Református Egyház Javainak Tára – A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga*, I., szerk. P. SZALAY Emőke, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015, 215–216, 225–226.

³⁹ Az egyes ikonográfiai típusok mintakönyvek útján terjedtek, és használták őket Európa-szerte, ahogyan azt több tanulmány is megjegyzi. Ld. LÁSZLÓ Emőke, *Magyar reneszánsz és barokk hímezések. Vászonalapú úrihímezések*, Bp., Iparművészeti Múzeum, 2001 (Az Iparművészeti Múzeum Gyűjteményei, II), 40; PALOTAY, *i. m.*, 8; *Legendás lények, varázslatos virágok*, szerk. FEJŐS Zoltán, Bp., Néprajzi Múzeum, 2008.

⁴⁰ A magyarkirályfalvi textíliával kapcsolatban nincs írásos forrás, amely kétséget kizáróan Bethlen Katához kötné ezt a darabot, ám Palotay tanulmánya meggyőző érveléssel (a méret, mintázat, technika teljes egyezése, valamint a K. B. monogram szerepeltetése miatt) tulajdonítja neki az adományt, amely ha esetleg nem is tulajdon kezével vagy az ő irányításával készült, akkor viszont az ő munkái után készült. PALOTAY, *i. m.*, 19. A küküllői gyűjtésben is szerepel a terítő, de egyértelmű forrás hiányában Bethlen Kata neve nincs feltüntetve. *A történelmi Küküllői egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere*, III., szerk., s. a. r., bev., jegy. BUZOGÁNY Dezső, KOVÁCS Mária Márta, ŐSZ Sándor Előd, TÓTH Levente, tanulmányok HORVÁTH Iringó, SIPOS Dávid, Kolozsvár, Koinónia, 2009 (Fontes Rerum Ecclesiarum in Transylvania, 1/3), 662–663.

lák hímzéseként jelennek meg az evangélisták szimbólumai.⁴¹ A szakirodalomban még egy helyen felbukkan ez a minta templomi textília díszítéseként, még hozzá Teleki Krisztinának, Bethlen Kata mostohalányának máramarosszigeti adományán.⁴² A korábbi, Bethlen Katához köthető abroszokhoz nemcsak a mintavilág, hanem az elrendezés is feltűnően hasonló, hiszen itt is kétszer szerepel Lukács és Máté jelképe, míg Jánosé és Márké négyszer. Külön érdekes, hogy a családi kötődések miatt ebben az esetben feltételezhető, hogy a Bethlen Kata-féle evangélista-ábrázolás hatással volt Teleki Krisztina textíliájára.

A protestáns liturgia prédikációra épülő gyakorlatában kiemelt szerep jut a képeknek, amelyeket még hangsúlyosabbá tesz a puritán templombelső. Ebben az összefüggésben különösen lényeges, hogy milyen szimbólumokat hordoz egy abrosz, mire utal vagy milyen tanokat emel ki, hiszen a református templom térszerkezetének a középpontjában elhelyezkedő úrasztalán kap helyet. A képek minden esetben az Igével együtt hatottak, a református tanokat erősítették, egészítették ki, így töltötték be tanító, az átszellemülést segítő szerepüket. Általuk váltak értelmezhetővé, hozzáférhetővé egyes bibliai történetek az olvasni nem tudók számára is.⁴³ Ebből a megfontolásból kiindulva sejthetünk Bethlen Kata 1735-ös abroszának mintavilága mögött felekezeti szempontot, illetve térítő célt, különösen Olthévíz konfesszionális szempontból feszült közegének fényében. Az adott körülmények között érvényesülő tényezők figyelembevételével tehát elképzelhető, hogy a textília a szentháromság-hitre utaló teológiai sajátosságokat tette vizuálisan is láthatóvá, amelyet szín- és mintahasználatával egyaránt alátámasztani látszik. A középső recetáblán szereplő zászlós bárány hangsúlyozottan Jézus személyéhez köti az evangélistákat, akik – ikonográfiai hagyományuknak megfelelően – körülveszik a középpontban lévő Krisztus-szimbólumot, akinek isteni voltát igazolják a nem unitárius felekezetek hitvallása szerint.⁴⁴

⁴¹ PALOTAY, *i. m.*, 11–20.; LÁSZLÓ, *i. m.*, 40. Barkóczi Mária terítőtöredékének frissebb és kiegészített leírását adja az Iparművészeti Múzeum online gyűjteménye. Vö. <http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/terito-toredek-tablas-terito-toredeke/1819> (letöltve: 2017. július 17.)

⁴² SERDÜLT BENKE Éva, „Isten dicsőségére tsináltatta...”, *Átalveto*, 2012. december, 50. http://www.ekosz.hu/atalveto/Atalveto_1204_84_I.pdf (letöltve: 2017. július 17.)

⁴³ SZACSVAY Éva, *Protestáns ábrázolások tanításai (Egyházművészet-népművészet)*, Bonyhádi Evangélikus Füzetek, 1(2008), 11–33; Kiss Margit, *Alakos ábrázolások a templomokban = Legendás lények, varázslatos virágok*, szerk. FEJŐS Zoltán, Bp., Néprajzi Múzeum, 2008, 138.

⁴⁴ BOD, *Szent Bibliának...*, 77.

Ebből a szempontból nem feltétlenül tekinthetjük véletlennek azt sem, hogy – miközben számszerűen az evangélisták egyenlő szerepeltetése is lehetséges lett volna, még ha a szimmetriát némileg meg is bolydítaná – épp János és Márk jelképe szerepel kétszer annyit, mint Máté és Lukács szimbóluma. Az oroszlánról és a sasról így ír Bod: „Az Oroszláni Ábrázat Márknak; mert a’ Pusztába kiáltó Szón, mint Pusztában ordító oroszlánon kezdi Evangyéliomát [...] A’ Sas Jánosnak, mert a’ Mennyei Igén kezdi tanítását”⁴⁵ Majd Jánossal kapcsolatban olvashatjuk: „Fő-tzélja e’ vólt, hogy meg-mútatná azt, hogy a’ JESUSKRISTUS a’ régen várt MESSIÁS, az elő ISTENnek örökké-való FIA, a’ ki által vagyton tsak Idvezség [...] Mert már az Apostol’ idejében kezdettek vala támadni olyanok, a’ kik a’ KRISTUSnak Istenségét tagadnák.”⁴⁶ Innen nézve pedig egészen más megvilágításba kerülnek a *Iubar* fentebb idézett részletei is, amelyben például János apostol levelére⁴⁷ hivatkozik Vásárhelyi, valamint hangsúlyozza, hogy „Christus [...] az élő Istennek természet szerint és öröktölfogván való Fia.”⁴⁸ Bod az újonnan épített olthévízi református kőtemplomban a legelső istentiszteletet a 2Jn 1,1 alapján tartotta.⁴⁹

János evangélistára (Jn 1,1–4) hivatkozva említi a református teológia továbbá Krisztus preegzisztens létét, ebben az értelmezésben a sas a Logosz, és a Logoszról szóló tanítás szárnyalását is jelképezi. Hogy a János evangélistára hivatkozó idézeteknek, és így az abrosz mintavilágának a jelentősége érzékelhető legyen ebben a relációban, érdemes ismertetni ezzel kapcsolatban az unitáriusok radikálisan eltérő álláspontját:

„Mi tehát annyi példából okulva először azt mondjuk, hogy nem kell bölcsekedni a szűz előtt létezett Logosz mibenlétéről. Azonkívül tehát, amit a Szentlélek kinyilatkoztatott, semmit sem kell tudni erről a testben létezett Logoszról. Először is, mivel soha

⁴⁵ *Uo.*, 78. „A Sasnak úta az Égbe, amellyet észre nem vehetni, a Messiásnak (sokak szerint) az Égbe menetelit jegyzi.” BOD, *Szent Irás’ értelmére...*, 130.

⁴⁶ BOD, *Szent Bibliának...*, 82. (Kiemelés tőlem: G. H.)

⁴⁷ „Ki a hazug, ha nem az, a ki tagadja, hogy a Jézus a Krisztus? Ez az antikrisztus, a ki tagadja az Atyát és a Fiút.” 1Jn 2,22

⁴⁸ *Iubar*, A2v–A3r. (Kiemelés tőlem: G. H.)

⁴⁹ „1743. év december 29. napján egyházi beszédet tartottam e helyről: 2 Joh. I, tekintettel a méltóságos és kiválasztott úrnőre [...]” BOD, *Magyar Athenas*, 34. Az említett textus pedig így szól: „Én, a presbiter, a kiválasztott Úrnőnek és gyermekeinek, akiket igazán szeretek, és nemcsak én, hanem mindenki, *aki ismeri az igazságot*,” 2Jn 1,1 (Kiemelés tőlem: G. H.)

semmi említést sem tesz a Szentírás annak a Mária előtti fiúnak az öröktől fogva való létezéséről, egylényegűségéről, minden tekintetben való egyenlőségéről vagy valóságos szubszisztenciájáról és a születéséről.⁵⁰

Teológiai összefüggésben az evangélisták szimbólumainak református templomi használatában benne rejlik egy erőteljes szentháromság-olvasat lehetőség, amely polemizál az unitárius tanokkal. Egy ilyen mintavilággal, jelkép-rendszerrel rendelkező abroszt használtak tehát az unitáriusokból frissen áttértett református gyülekezetben, az új templomban, az úrasztalán – kiemelve ezzel a rajta elhelyezett úrvacsorai jegyeket. Ennek jelentősége pedig az unitárius és református úrvacsoratan közismert eltérésében rejlik.⁵¹ Nem hagyható figyelmen kívül annak a pohárnak a felirata sem, amelyet 1735-ben az abrosszal együtt adományozott Bethlen Kata: „1735. DIE:31:JAN://ÁRVA BETHLEN KATA AZ HÉVIZI R:EKKLÉSIA SZÁMÁRA TSINÁLTATTA Efés:II:13. De mostan a Kristus jesusban ti kik régen tavúl valatok, közel valókká lóttetek a Kristus vére által//”. A felekezeti viszonyok összefüggésében nagyon is célzatosnak hat ez a bibliai textus.

Az abrosznak azonban nemcsak a gyülekezet szempontjából tulajdoníthatunk jelentőséget, nemcsak számukra lehetett identifikációs szerepe, hanem az adományozó személy esetében is felekezeti meggyőződésének kifejezőjeként érthető. Vagyis a hitbéli megerősítésen és a példaáallításon kívül Bethlen Kata református hitét nyilvánította ki adományának segítségével – a szövegei mellett. Ezt a feltételezést erősíti, hogy élete végéhez közeledve egyre újrafogalmazta hitvallá-

⁵⁰ *Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről*, ford. PÉTER Lajos, bev. BALÁZS Mihály, Kolozsvár, Unitárius Egyház, 2002 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 2), 132.

⁵¹ A kérdés tárgyalása az unitárius egyháztörténetben: KÉNOSI, UZONI, I., *i. m.*, 261–262, 264. Az úrvacsora kérdéséhez általában: SZENTÁBRAHÁMI LOMBARD Mihály, *A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint*, ford. DERZSI Károly, Kolozsvár, Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa, 1899, 247–253; BÁRTH Dániel, *A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az unitárius szertartáskönyvek = Népi Vallásosság a Kárpát-medencében 7.*, szerk. S. LACZKOVITS Emőke, SZŐCSNÉ GAZDA Enikő, Sepsiszentgyörgy, Veszprém, Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2007, 220–221; KOVÁCS Sándor, *Unitárius felfogások az úri szent vacsoráról a 16–18. században = Nyelv, lelkeség és regionalitás a középkor- és kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor, BALOGH F. András, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2013 (A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Kiadványai), 214–241.

sát,⁵² amelynek relációjában úgy tűnik, a textília is alkalmas személyes hitének megmutatására. Említett unitárius felmenői különösen indokolták, hogy egy korábban teljesen antitrinitárius faluban egyértelművé tegye reformátusságát, ám Haller Lászlótól származó katolikus gyerekei (főként lánya, Borbála) is többször megvádolták, rágalmazták,⁵³ amely szintén arra készítethette, hogy minél többféle módon, és minél látványosabban vallja meg reformátusságát. Konfessziójának vizuális kifejezésében szorososan összefüggött tehát a példaadás, a tanítás és az ön-reprezentáció. Bethlen Kata 1735-ben adományozott textíliája önmagában tehát nem feltétlenül a felekezeti polémia és a hitvallás eszköze, ám az ismertetett források tükrében, az olthévízi kontextusban mégis indokoltnak tűnik, hogy ekként tekintsünk rá.

⁵² Ehhez ld. Árva Bethlen Kata vallástételét (Hévíz, 1746. ápr. 4.). *Árva Bethlen Kata*, bev., jegyz. TONK Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 1998, 29–32. Valamint Fazakas Gergely Tamás tanulmányát: FAZAKAS Gergely Tamás, *Bethlen Kata és az utolsó kenet: felekezeti küzdelem a haldoklóért a Carolina resolutio utáni évtizedekben = Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században – A Carolina Resolutiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig*, szerk. G. SZABÓ Botond, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2016, 75–99.

⁵³ Ahogyan vallástételében is fogalmaz: „én a magam tulajdon gyermekemtől, kit keresves nagy kínnal, sok fájdalommal hoztam ez világra, sok bánattal neveltem, amíg Istennek úgy tetszett, hogy kezem alatt légyen; attól eretneki névvel neveztetem, sajnálván, hogy eretnek anyától hozattak e világra, hogy meglássák az én írásomból, hogy nem voltam én méltó az eretneki nevezetre.” *Uo.*, 29. Bethlen Kata aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy halála után a hévízi gyülekezetet katolizálják gyerekei. BETHLEN Kata *Önéletírása...*, 765. Némileg az unitáriusokat is aggasztotta, hogy mi várható a grófné halála után: „Gálfai alatt az unitáriusok békéje helyreállt, a grófné is meghalt. Hogy a mostani, jobbadán katolikus birtokosok mit forralnak, azt csak a Jóisten tudja. Kérjük, tartsa fenn köztük a békességet. Kivált a lelki békességet.” KÉNOSI, UZONI, KOZMA, *i. m.*, 185r.